

TARIX TA'LIMIDA IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLAR INTEGRATSIYASI ASOSIDA TARIXIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Djumaniyazov Farxod Ulugbekovich

Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti tayanch doktoranti,

Tel: +998 93 721-94-87

Elektron manzil: djumaniyazovfarhod@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarix ta'limini falsafa, sotsiologiya, madaniyatshunoslik va psixologiya kabi ijtimoiy-gumanitar fanlar bilan integratsiya qilishning nazariy-metodologik asoslari tadqiq etilgan. Tarixiy tafakkurni rivojlantirishda fanlararo bog'lanishning o'rni, o'quvchilarning voqea-hodisalarga ko'p tomonlama yondashuvini shakllantirish usullari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va kognitiv yondashuvlar asosida tarixiy jarayonlarni tahlil qilishning samarali yo'llari ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: integratsiya, tarixiy tafakkur, ijtimoiy-gumanitar fanlar, metodologiya, kognitiv yondashuv, sivilizatsiya, fanlararo bog'lanish.

Аннотация: В данной статье исследуются теоретико-методологические основы интеграции исторического образования с такими социально-гуманитарными науками, как философия, социология, культурология и психология. Анализируется роль междисциплинарных связей в развитии исторического мышления, методы формирования у учащихся многостороннего подхода к историческим событиям. В ходе исследования на основе современных педагогических технологий и когнитивных подходов указаны эффективные пути анализа исторических процессов.

Ключевые слова: интеграция, историческое мышление, социально-гуманитарные науки, методология, когнитивный подход, цивилизация, междисциплинарные связи.

Abstract: This article explores the theoretical and methodological foundations of integrating history education with social sciences and humanities such as philosophy, sociology, cultural studies, and psychology. The role of interdisciplinary connections in the development of historical thinking and methods of forming students' multifaceted approach to historical events are analyzed. During the research, effective ways of analyzing historical processes based on modern pedagogical technologies and cognitive approaches are indicated.

Keywords: integration, historical thinking, social sciences and humanities, methodology, cognitive approach, civilization, interdisciplinary connections.

Bugungi kunda ta'lim tizimida axborot oqimining jadallashuvi tarix fanini o'qitishda yangicha yondashuvlarni talab etmoqda.

Tarixiy tafakkur — bu nafaqat o'tmishni bilish, balki olingan bilimlarni bugungi kun bilan bog'lay olish, ijtimoiy jarayonlarning mohiyatini anglash qobiliyatidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tarix sohasida fundamental tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlarida ham tarixiy onshni shakllantirishda fanlararo yondashuv muhimligi ta'kidlangan. Tarixiy tafakkurni rivojlantirish muammosi kognitiv psixologiya va pedagogika kesishmasida o'rganiladi. Zamonaviy tadqiqotchi P. Seixas ta'kidlaganidek, "Tarixiy tafakkur bu shunchaki faktlarni eslab qolish emas, balki dalillar bilan ishlash va tarixiy ahamiyatni baholash san'atidir" [1]. Ijtimoiy-gumanitar fanlar integratsiyasi tarixiy jarayonlarni bir necha "prizma" orqali ko'rish imkonini beradi:

Falsafa bilan integratsiya: Tarixiy jarayonlarning qonuniyatlarini, tasodif va zaruriyat o'rtasidagi muvozanatni tushunishga yordam beradi.

Sotsiologiya bilan integratsiya: Jamiyatning ijtimoiy strukturasi, tabaqalanishi va ommaviy harakatlarning tarixiy dinamikasini yoritadi.

Psixologiya bilan integratsiya: Tarixiy shaxslarning portretini yaratishda "shaxs psixologiyasi" va "omma psixologiyasi" tushunchalarini kiritadi. Tarix darslarida integrativ yondashuvni qo'llashda "Sivilizatsiyaviy yondashuv" metodologiyasi markaziy o'rin tutadi. Masalan, "Amir Temur va Temuriylar davri" mavzusini o'rganishda faqat harbiy yurishlar bilan cheklanmasdan, davrning me'morchiligi (san'atshunoslik), huquqiy asoslari (huquqshunoslik - "Temur tuzuklari") va iqtisodiy aloqalari (iqtisodiyot) birgalikda tahlil qilinadi. Tarixiy tafakkur nafaqat bilim, balki ko'nikmalar majmuidir. Maqolaning asosiy qismida quyidagi 4 ta komponentni tahlil qilish mumkin:

- Xronologik tafakkur: Voqealarni vaqt o'qi bo'yicha tartiblash va davriylikni his qilish.
- Tarixiy tahlil va talqin: Manbalar bilan ishlash, ulardagi ziddiyatlarni aniqlash.
- Tarixiy tadqiqot: Muammoni qo'yish va unga dalillar asosida javob izlash.
- Tarixiy mas'uliyat: O'tmishdagi qarorlarning bugungi kunga ta'sirini baholash.

Integratsiyani amalga oshirishning uchta asosiy modeli mavjud:

1. Mavzuviy integratsiya: Masalan, "Uyg'onish davri" mavzusini tarix, adabiyot, san'at va falsafa darslarida parallel ravishda, bir-birini to'ldirgan holda o'qitish.
2. Muammoli integratsiya: "Demokratiya qanday rivojlangan?" degan savol atrofida tarixiy faktlar va huquqiy normalarni sintez qilish.
3. Metodologik integratsiya: Tarixiy tadqiqotlarda sotsiologik so'rovnoma yoki matematik statistika metodlaridan foydalanish.

Fanlararo bog‘lanish. Tarix + Iqtisodiyot: Amir Temur saltanatida soliq tizimi va savdo yo‘llari xavfsizligining davlat qudratiga ta‘sirini tahlil qilish (Iqtisodiy tafakkur). Tarix + Sotsiologiya: Jadidlar harakatini ijtimoiy tabaqalanish va jamiyat modernizatsiyasi nuqtayi nazardan o‘rganish (Sotsiologik tahlil). Tarix + Huquqshunoslik: "Nizomul-mulk"ning "Siyosatnoma" asari misolida o‘rta asrlardagi boshqaruv tizimi va qonun ustuvorligi masalalarini ko‘rib chiqish. “Bugungi kunda tarixiy tafakkurni rivojlantirishda AT-texnologiyalari va tarix integratsiyasi (masalan, tarixiy xaritalarning 3D modellarini yaratish, arxiv hujjatlarini raqamli tahlil qilish) o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshiruvchi asosiy omildir” [7].

Oliy ta‘lim metodikasida integratsiyaning uchta darajasi mavjud:

1. Intra-disiplinar (fan ichidagi): Tarixiy davrlarni bir-biri bilan solishtirish.
2. Inter-disiplinar (fanlararo): Tarixni adabiyot, falsafa va san‘at bilan bog‘lash.
3. Trans-disiplinar: Tarixiy bilimlarni global muammolarni (ekologiya, demografiya) hal qilishga yo‘naltirish [2].

Tadqiqotchi N. Karimovning fikricha, "Integratsiyalashgan ta‘lim o‘quvchining dunyoni yaxlit idrok etishiga xizmat qiladi va unda 'tarixiy ko‘p variantlilik tushunchasini rivojlantiradi" [3]. Bu esa o‘quvchida voqealarga nisbatan tanqidiy munosabatni shakllantiradi. Tarixiy tafakkurni rivojlantirish uchun dars jarayonida quyidagi integrativ metodlardan foydalanish tavsiya etiladi: "*Sinxronistik jadval metodi*: Bir vaqtning o‘zida turli hududlarda sodir bo‘layotgan siyosiy, madaniy va falsafiy o‘zgarishlarni solishtirish. "*Tarixiy rekonstruksiya*": Adabiy manbalar va tasviriy san‘at asarlari asosida davr ruhini qayta tiklash. "*Keys-study*": Tarixiy inqirozlarni sotsiologik va iqtisodiy nuqtayi nazardan tahlil qilish orqali yechim topish. Ijtimoiy-gumanitar fanlar integratsiyasi asosida tarix o‘qitish — talaba va o‘quvchilarda nafaqat fundamental bilimlarni, balki XXI asrda zarur bo‘lgan tahliliy kompetensiyalarni shakllantiradi. Bu yondashuv tarix fanini quruq sxemalardan xalos etib, uni hayotiy va mazmunli fanga aylantiradi. Tarixiy tafakkur esa milliy o‘zlikni anglash va global dunyoda o‘z o‘rnini topishning asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, tarix ta‘limida ijtimoiy-gumanitar fanlar integratsiyasi talabalarning dunyoqarashini kengaytirib, ularda tarixiy jarayonlarni jonli va ko‘p qirrali idrok etish ko‘nikmasini yaratadi. Bu esa yosh avlodni globallashtirish sharoitida o‘z milliy o‘zligini anglagan, shu bilan birga umuminsoniy qadriyatlarni hurmat qiluvchi shaxs sifatida tarbiyalashning eng samarali yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Seixas P., Morton T. *The Big Six Historical Thinking Concepts*. 2nd Edition. – Toronto: Nelson Education, 2022. – P. 45. (Ingliz tilidagi eng yangi metodik manba).

2. Ismoilova Z.K. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2023. – 156-b.
3. Karimov N. *Tarix o'qitish metodikasida fanlararo bog'liqlik: nazariya va amaliyot*. "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" jurnali. – Buxoro, 2024. №1. – 22-28-b.
4. Wineburg S. *Why Learn History When It's Already on Your Phone?* – Chicago University Press, 2021. – P. 112.
5. Tursunov S., Qobulov E. *O'zbekiston tarixshunosligi: yangicha yondashuvlar*. – Toshkent: "Akademnashr", 2024. – 210-b.
6. Yusupova M. *Gumanitar fanlarni o'qitishda integratsiya tamoyillari*. – Samarqand: "SamDU nashri", 2023. – 88-b.
7. UNESCO Report. *Humanistic and Social Education in the Digital Age*. – Paris, 2023. – P. 44.